

УДК 159.923:316.624.3

Нормативна регуляція поведінки особистості: психологічний аспект

Крейдун Н.П.

В статье рассматривается проблема механизма девиантного поведения. Как один из вариантов анализируется понимание асоциального поведения, подчиняющегося перцептивному, легитимативному и мотивационному механизмам. С этой точки зрения определен круг дальнейших эмпирических исследований, связанных с изучением соотношения уровней развития общего, социального и эмоционального интеллекта как одного из факторов, детерминирующих девиантное и делинквентное поведение личности.

Ключевые слова: механизм, регуляция, социальная норма, перцептивный механизм, легитимативный механизм, мотивационный механизм.

The problem of deviant behaviour mechanism conduct is examined in the article. As one of the variants the work analysed understanding of asocial behaviour, conformable to perceptive, legitimatige and motivational mechanisms. The circle of further empiric researches, related to the study of correlation development levels general, social and emotional intellect as one of factors, determining deviant and delinquent behaviour of personality is certain from this point of view.

Keywords: mechanism, adjusting, social norm, perceptive mechanism, legitimatige mechanism, motivational mechanism.

У статті розглядається питання механізму девіантної поведінки особистості. Аналізуються представлені у дослідженнях погляди на механізм асоціальної поведінки, відзначається, що продуктивним є уявлення про психологічними механізмами нормативної регуляції поведінки є: перцептивний, легітимаційний, мотиваційний. З цього погляду окреслюються коло подальших емпіричних досліджень, які будуть пов'язані з вивченням співвідношення рівнів розвитку загального, соціального та емоційного інтелекту як одного із факторів, що детермінує девіантну та делінквентну поведінку особистості.

Ключові слова: механізм, регуляція, соціальна норма, перцептивний механізм, легітимаційний механізм, мотиваційний механізм.

Девіантна поведінка викликає інтерес у фахівців та представників різноманітних галузей знань. Водночас із цим поведінкові девіації є проблемою, що так чи інакше присутня в особистісній життєдіяльності багатьох людей. Девіантна поведінка є предметом дослідження юриспруденції, соціології, медичних наук, педагогіки. У загально-психологічному аспекті девіантної та делінквентної поведінки, на наш погляд, найбільш важливим є питання про механізм (механізми) такої поведінки.

Поняття "психологічний механізм" все частіше використовується у різного роду психологічних дослідженнях. Узагальнення різних наукових позицій доводить, що психологічні механізми можна розглядати як закріплені у психічній організації особистості функціональні способи її перетворень, у результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, що підвищують або знижують рівень організованості особистісної системи, змінюється режим її функціонування (К.А.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, В.К.Вілюнас, О.С.Доценко, К.С.Гавриловська, Є.Налчаджян) [1].

За визначенням М. Й. Боришевського [1], психологічний механізм - це феномен, який означає наявність стану оптимальних взаємовідносин і взаємодії між структурними елементами (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток.

Що стосується психологічних механізмів, які опосередковують взаємодію особистості і системи соціальних норм, то їх традиційно виділялося два: інтеріоризація норм (інтерналізація) - процеси особистісного засвоєння соціального досвіду (соціальних норм) в ході навчання й виховання, онтогенетичного розвитку людей; та екстеріоризація - перетворення суб'єктивних потенцій у реальний акт діяльності, поведінки, актуалізація особливих структурних ланок і компонентів особистісної свідомості й психіки як передумови виникнення просоціальної поведінки.

Ми погоджуємося з думкою К. С. Гавриловської [2], що ця схема є достатньо спрощеною, оскільки концентрується на таких суто зовнішніх моментах взаємодії особистості, як засвоєння соціальних норм та їх відтворення, залишаючи поза увагою, зокрема, оцінку, легітимацію цих норм, що є необхідною умовою визнання їх у якості еталонів поведінки. Крім того, існують сумніви у можливості існування чітких емпіричних критеріїв визначення рівня інтеріоризації соціальних норм у психіці конкретної особистості.

У юридичній психології було зроблено спробу дослідити механізм злочинної поведінки. Кудрявцев В. Н. зокрема, визначає механізм злочинної поведінки як зв'язок і взаємозв'язок зовнішніх чинників об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів та станів, що детермінують рішення здійснити злочин, спрямовують і контролюють його виконання. Автор указує, що поняття механізму злочинної поведінки у кримінологічній літературі розкрито недостатньо. Наголошується, зокрема, на тому, що механізм злочинної поведінки представляє собою динамічне явище, що визначається взаємодією його складових елементів. У найбільш загальному вигляді він характеризується як "переробка особистістю впливів зовнішнього середовища на основі соціальної й генетичної інформації, формування ставлення до дійсності й діяльності, що визначається психічними процесами і заборонена карним законом" [3]. Тоді елементи механізму злочинної поведінки - це психічні процеси й стани, що розглядаються не у статичі, а у динаміці і при цьому не ізольовано, а у взаємодії з чинниками зовнішнього середовища, які детермінують цю поведінку.

Аналізуючи поведінку ми відмічаємо, що ніякий зовнішній акт здійснення свідомого вчинку

(у тому числі - злочину) не відбувається спонтанно, він майже завжди підготований більш - менш протяжним періодом формування мотивів, планування й прийняття рішень про його здійснення. Йому передують ряд етапів психічної діяльності суб'єкта, які поступово формують спрямованість вчинку і фактичне виконання. Злочинна поведінка є процесом, що розгортається як у просторі, так і у часі і включає не лише самі дії, що змінюють зовнішнє середовище, але і ті психічні явища та процеси, що передують їм і визначають генезу протиправного вчинку.

Механізм злочину включає мотивацію (потреби, інтереси, що породжують мотиви злочину), планування (мотивація конкретизується у плані, визначаються цілі та об'єкти, місце й час), виконання (злочинні дії або бездіяльність суб'єкта).

Слід відмітити, що в цій схемі не враховується досить важливий для формування просоціальної поведінки феномен відображення соціальних та правових норм у психіці особистості.

Найбільш загальне уявлення про природу психологічної регуляції дає онтологічний підхід, із позицій якого виходить, що психологічна регуляція включає підсистеми когнітивних, емоційно-оціночних та виконавських (дієво-практичних) процесів. Н. Н. Обозов [4], виходячи з параметрів мотивів і особистісної спрямованості, пропонує когнітивний, емоційно-комунікативний і практичний компоненти у структурі регуляції.

На основі онтологічного підходу розроблено досить відому функціональну модель правосвідомості О. Р. Ратинова та Г. Х. Єфремової, котрі виділяють такі функціональні структури правосвідомості: гносеологічну, емоційно-оціночну та поведінкову, що здійснюють пізнавальну, оціночну та регулятивну функції відповідно [5]. Згідно з В. В. Оксамитним, "психологічний механізм реалізації соціальних норм—органічно включає три рівні структурних утворень: пізнавальний, оціночний і поведінковий" [6].

Як вважає К.С. Гавриловська [2], психологічними механізмами нормативної регуляції поведінки є: перцептивний (соціальна перцепція системи соціальних норм особистості); легітимізаційний (суб'єктивна легітимація соціальних норм), мотиваційний (мотивація активності особистості у системі соціальних норм). Вона ж відмічає, що сприймання системи соціальних, у тому числі й правових норм, доцільно вивчати у рамках соціальної перцепції. Сприймання нормативної системи особистістю можна визначити як відображення у психіці особистості елементів цієї системи у сукупності їх якостей та частин, що можуть бути сприйняті у певний момент життєдіяльності.

Суб'єктивна легітимація соціальних норм є психологічним механізмом функціонування особистості в системі соціальних норм, оскільки: легітимація включає в себе такі психічні процеси, як відображення соціальної норми, певні мислительні операції, спрямовані на встановлення співвідношення цієї норми з реально існуючими інтересами, установками, цінностями, життєвими планами особистості. Легітимація пов'язана з такими психічними станами, як стан задоволення, якщо соціальна норма відповідає уявленням особистості про соціальну справедливість і готовність реалізувати в поведінці цю норму; або ж стан когнітивного дисонансу: в тому випадку, якщо існуюча соціальна, в т.ч., правова, заперечує уявленням особистості про соціальну справедливість. Рівень легітимації соціальних норм обумовлює поведінку особистості, її вибір способів задоволення актуальних потреб; вибору мотиву активності, що у кожній конкретній ситуації стає сенсоутворюючим.

Мотивація активності особистості у системі соціальних норм, соціальна перцепція норм і легітимація соціальних норм є психологічними механізмами нормативної регуляції поведінки особистості.

Вищезазначене дозволило нам окреслити перспективи подальших досліджень. Ми вважаємо доцільним вивчення співвідношення рівнів розвитку загального, соціального та емоційного інтелекту як одного із факторів, що детермінує девіантну та делінквентну поведінку особистості. Найбільш цікавим, на нашу думку, є вивчення вищезазначених параметрів особистості у юнацькому та підлітковому віці.

Література

1. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. К.: Педагогічна думка, 1996. № 3.
2. Мотивація активності особистості у системі соціально-правових норм // Психологічні перспективи. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вета». Волинського державного університету ім.Лесі Українки, 2003. Вип. 4.
3. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения. – М., 1977.
4. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Либідь. 1990.
5. Ратинов О.Р. Ефремова Г.Х. Правовая психология и преступное поведение. – Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1988.
6. Оксамитний В.В. Правомерное поведение личности. – К.: Абрис, 1995